

PAOLO SPRIANO EMLÉKÉRE

(1925–1988)

63 évet élt, tele volt tervekkel, fejében a megírni való munkák még sorakoztak, azonban így is sokat és maradandót alkotott. A búcsúzó nekrológok egyike nem kevesebbet, mint azt fogalmazhatta sorai közé, hogy a párt, az Olasz Kommunista Párt neki köszönheti történelmi memóriáját.

Valóban, 1967-ben (í) a torinói Einaudi kiadó megjelentette Sprianótól az OKP történetének első kötetét, a párt létrejöttétől számított első éveknek eseményeit, 1921–1926 között. Ezután két-három évente egy-egy újabb kötet látott napvilágot. 1975-re együtt volt legjelentősebb ötkötetes műve az OKP történetéről, a párt megszületésétől 1946-ig bezárólag.

1967-ben szenzációszámba ment az első kötet, de a többi is hallatlan izgalmas, szakmai szempontból úttörő jelentőségű olvasmány, számomra s hiszem más olasz kérdésekkel foglalkozó kollégák számára is amolyan vademecum lett. Addig és napjainkig példátlan teljesítmény Sprianóé. Első ízben történt meg a kommunista pártok történetében, hogy egy történész személyes vállalkozásában és személyes felelőssége mellett összeállítsa pártja történetének akárcsak egy bizonyos időszakát is.

Spriano annak rendje és módja szerint felkutatta az archívumok dokumentumait, számbavette a szakirodalmat, veteránokat hallgatott meg és szuverén tudása alapján megírta a párt születésének és fejlődésének fő vonalát számos epizódot és részletet, vitákat, kudarcokat és sikereket, nemzeti és nemzetközi összefüggéseket. Természetesen nem írt és nem írhatott meg „mindent” egyedüli szerzőként, de a kor ismeretanyagának birtokában, a kor színvonalán a lehető legjobb alkotást produkálta. s a lényeg nem is a minőségben volt – ami ellen kifogást szinte nem tudtak emelni akkoriban, egyesek legfeljebb politikaiakat –, hanem abban, hogy a történetírásban, a kommunista mozgalom egyik pártjában ugyan és annak nyilvánvaló műhelyfeltételei között szerzői mű formájában öltött testet egy nem hivatalosnak, nem megfellebbezhetetlennek, nem véglegesnek tekintett, hanem bírálható, további munkára ösztönző, lezáratlan és nyitott kérdéseket is tartalmazó történészi munka. Spriano tollát tehát nem a pártvezetés politikai, vagy ideológiai igényei vezérelték, hanem tudása, felkészültsége és lelkiismerete döntött a megírás módjában, stílusában és mondanivalójában.

Spriano, pártja történetének rekonstrukciójában elsődlegesen bizonyos tévhitet igyekezett eloszlatni. Tisztázta azt, hogy a párt alapításához és Gramsci nevéhez fűzött pártalapítói legendáknak kevés közül van a történelmi igazsághoz. Gramscinak mint elsőszámú, quasi kizárólagos pártalapítónak a legendája egyszerűen nem igaz. Gramsci valóban pártalapító, de mellette, és a torinóiak (Togliatti, Terracini, Tasca) mellett a nápolyi mérnök Amadeo Bordiga valódi érdemekkel rendelkezik az OKP megalapításában és a párt első főtitkára éppen ő volt. Az illegalitás, a fasiszta elnyomás körülményei hozták abba a helyzetbe a pártot, hogy

a tények pontos ismertetése helyett legendákat, sloganeket, a párt történetének kivonatát nyújtja a szervezeteihez csatlakozó új párttagoknak és szimpatizánsoknak, ugyanakkor ezek a körülmények teljességgel alkalmatlanok voltak arra, hogy Bordiga működésének ellentmondásait, leváltásának, a főtítkári pozícióban Gramscival való felváltásának indokait magyarázgassák.

A párt legtöbb vezetője, káderállományának zöme internálótáborokban, börtönökben sínylődött, jobb esetben az emigráció keserű kenyerét ette, Italia földjén néhány ezren konspiráltak és küzdöttek a fasizmus ellen. Ez jellemezte az OKP fasizmus alatti helyzetét és ebben a helyzetben az adott körülmények között a párttagok a bebörtönözött Gramsci nevével agitáltak és szervezték a kommunista pártot, az antifasiszta ellenállást. Így lett Gramsci egyszerre „a pártalapító” és „az antifasiszta teoretikus vezető”, sőt első számú vezér, aki legendájával a tagok emlékezetéből kitörölte az elődöt. A konspiráló aktivisták eszmei és politikai tevékenységük folytonosságát, aktuális éltető erejét Gramsci halála után (1937) közvetlenül Togliattihoz kötötték, aki Gramsci bebörtönzése után a párt első számú vezetője lett, s aki valóban Gramscival közeli fegyvertársi viszonyban és eszmei-szellemi rokonságban állt a párt megalapítása előtti időktől, s a későbbiekben is képesnek bizonyult a párt politikai kultúrájában a folytonosságot tovább építeni és képviselni mind Gramsci nyomán, mind saját tevékenységével. Főként Togliatti vezetői munkája és az általa kialakított vezetőcsoport, a Központi Bizottság, a megújított és felfrissített káderállomány az OKP-ból 1945 után nagy és demokratikus tömegpártot épített föl. Az OKP taglétszáma 1946-ban meghaladta a 2 millió 200 ezret, ez a létszám világméretekben is feltűnést keltő, óriási erőt vonultatott fel. 1948-ra nemcsak szervezeti erőben, de választási befolyásában is túlnő a szocialista párton. A munkásosztály fölötti hegemonia elvesztése a szocialisták gyomrában keserű, emészthetetlen gombóc marad, és ádáz, fogatcsikorgató küzdelembe kezdenek fennmaradásukért, pártjuk autonómiájáért, amit egyelőre a munkásegység, a két párt politikai szövetsége leplez, de elemi erővel mutatkozik meg az 50-es évek második felétől.

Spriano az OKP történetének első kötetében, majd a további négyben is ugyanazzal a módszerrel dolgozva, nem heroizálta, nem avatta szentté a párt egyetlen alapítóját sem. Bemutatja az objektív viszonyokat és a bennük tevékenkedő különböző munkásmozgalmi személyiségeket a maguk felfogásával, nézeteikkel, történelmi felismeréseikkel és tévedéseikkel együtt. Egyáltalán nem úgy festett a kép, hogy a legendás Gramsci mindent pontosan látott vagy tudott volna akár az olasz, akár a nemzetközi viszonyokról, és valamilyen abszolút precíz iránytű, vagy valamilyen más műszer birtokában győzelemre tudta volna vezetni a megszülető OKP-t, az általa felsorakoztatott tömegeket. Mint ismeretes, Olaszországban semmi ehhez fogható nem történt és az OKP megalakítása is rendkívül bonyolult, a mai napig vitatott munkásmozgalmi viszály és szakadás keretei között ment végbe. Gramsci, aki a szocialista párt kettészakítása, a kommunista párt létrehozása mellett volt, az elsők között ismeri fel, hogy ezzel az elkerülhetetlen lépéssel a munkásmozgalom egésze meggyengült. Az OKP létrejöttével, a szocialista párt gyengülésével párhuzamosan nőtt a reakció ellentámadásának, a

munkásmozgalomra mérhető vereségnek a veszélye, ami be is következett a faszizmus elöretörésével és hatalomra masírozásával 1922 októberében, nem egészen két évvel (1921. január 21.) az OKP megalapítása után.

Ez volt az a hallatlan politikai teher és a munkásmozgalom felülmúlhatatlan erejét biztosító tényező, az egység szempontjából ki nem bogozott, megoldatlan gordiuszi csomó, amelynek súlya alatt Gramsci – akinek pedig nyilvánvalóan lett volna mondanivalója – az 1921-es livornói szocialista pártkongresszuson, illetve a szakadás után az alapító kommunista kongresszusa január 21-én nem kért szót, nem szólalt fel a vitában. Nem így Bordiga, aki a leghatározottabban, elmentmondást nem tűrően és persze kifejezve a mozgalom jelentős kisebbségének álláspontját, a szakadás pozíciójára helyezkedett. A pártalapítók nagy többsége, Gramscit, Togliattit is beleértve, őbenne látták a főtitkári posztra jelölhető legalkalmasabb személyt. Holott nem Bordiga volt a legalkalmasabb, mert szektás, doktrinér hajlamú vezető volt, gyenge oldala volt a politikai előrelátás, a realitásérzék, a szövetséges-keresés, és a problémákat megoldó politikai kvalitások birtoklása, a kellő politikai színvonal, amellyel a jó politikát sikerre lehet vinni. Vek telnek bele, amíg az OKP-ban, nem utolsósorban a Komintern intenciónak segítségével (ezeket az intenciókat képviselte Rákosi Mátyás türelmetlenséggel, rossz diplomáciai habitussal, amint ezt másutt, más fórum vitájában már adalékként elmondtam – lásd a Politikatudomány 1988/3. számában) felismerik, és magukévá teszik Bordiga leváltásának opcióját.

Ezeket a folyamatokat Spriano aprólékos dokumentumfeltárással, a bizonyítékok pontos bemutatásával és értelmezésével bocsátotta olvasóközönsége elé, elsősorban az olasz kommunisták elé, akik eddigi igazságaitak, ismereteiket felül kellett hogy vizsgálják, és ezek alapján meg kellett érteniök, hogy a „történelmi memória” nem a kész sémák, adott korok politikai dogmáiból levezetett sloganek gyűjteménye, hanem a megszenvedett múlt intellektuális újraélése és a tények vizsgálatán alapuló, az objektívhez közelítő igazságok új és új kidolgozása, keserves felfedezése, érlelése, és folytonos tökéletesítése. A könyvnek ez a módszertani újdonsága még ma is tanulságos a szakma művelői előtt, és azon kívül is, figyelembevételre, hogy jó húsz évvel ezelőtt élt vele a szerző.

A könyv újdonságairól és tényfeltárájáról az olasz pártban természetesen vita indult és Spriano-t sokan vádolták: rombolja a párt tekintélyét, múltját azzal, hogy kiigazítja az egykori vezetőket és álláspontjaikról, megnyilatkozásaikról rendre lehántja a történelem menetében rájuk rakódott mitikus elemeket, az elfelejtett és elhalgatott Bordigát visszahelyezi jogaiba, egyszersmind legyengíti a párt ideológiáját, fölösleges zavart kelt, stb. Ez a primitív, mozgalmi prakticista megközelítés nem vette számításba a tudomány, a történelemtudomány művelésének általános és elemi szabályait. Nem vette számításba azt sem, hogy történelmi kérdésekről nem csak kommunista történészek folytathatnak kutatásokat, és ha Spriano-t megelőzve jutnának felfedezéseikhez, a legkevésbé sem haboznának azokat a közvélemény tudomására hozni. Többszörösen hasznos tehát, ha a kommunisták saját maguk tárják fel múltjukat annak összes ellentmondásával, árnyoldalával, és vállalják ezekért a felelősséget, mintsem ha ezt elmulasztják és más kívülállók

vonják kérdőre, netán felelősségre őket tévedéseikért, irányvonaltévesztéseikért és a hozzájuk fűződött hamis történelemmagyarázatokért.

Meg kell mondani, e felismeréseket illetően, a kommunista pártok között nem az OKP szénája állt a legrosszabbul, hanem azokban a pártokban, ahol a „hivatalos” párttörténetírás volt a divat. Hogy az OKP-ban másképp alakult a helyzet, abban Spriano hallatlan érdemeket szerzett, mert műveivel, – amelyek minden esetben konkrét tettekkel váltak a valós történelmi memória kialakításában – élesztette a tisztázó vitákat, élenjárt a történelmi igazságok felismertetésében.

Spriano műveit kísérő vitákban kristályosodott ki az OKP-ban az a több vezetőre, a párt tájékozódó aktivistáinak csoportjaira jellemző álláspont, amely szerint a párttörténetírásban a párt nem kérhet számon történészeitől „hivatalos” véleményeket, ezek a „hivatalos” pozíciók nem előzhetik meg a tudományos munka folyamatát és eredményét. Fordított esetben a valóság ideológikus megerősökölése, a párt tévedhetetlenek hitt vezetésének elképzelései szerinti; (elő)ítéletek kialakítása válik a tudományos munkák feladatává. Ez nyilvánvaló abszurditás, amelynek káros következményeivel a történetírásban, de más tudományterületeken, mi több a gazdasági és politikai döntések meghozatalában a legutóbbi időkhöz képest kénytelenek voltunk szembenézni. Ez ma már közhely. De 1967-ben, 14 évvel Sztálin halála és három évvel Hruscsov leváltása után, egy évvel a csehszlovákiai események és a magyar gazdasági reform bevezetése előtt (majd későbbi megtorpanásai közepette) nem az volt, nem közhely, hanem nagyon fontos, jó időben tett felismerés, amit Spriano halálakor érdemeként feltétlenül el kell ismernünk. A politikai érdem párhuzamosan kovácsolódott a történetírói érdemekkel.

Az OKP végül elismerte munkásságát s érdemei alapján választották be, a III. kötet megjelenésével egyidőben, az 1972-es XIII. kongresszuson a Központi Bizottság tagjai közé.

Giorgio Amendola volt – többek között – az a vezető, aki kiállt Spriano könyvének érdemei mellett és megfogalmazta, mintegy összefoglalva a viták elvi következtetéseként azt a nézetét, hogy a pártnak nem „hivatalos” történeti művekre, ideológikus vagy propagandisztikus dokumentumokra, hanem a tudományos igazság talaján álló munkára van szüksége. (G. Amendola: *I difficili inizi del partito comunista. Rinascita 1967/22.*) Amendola maga is több történeti tárgyú tanulmányt, könyvet publikált, míg Spriano műveinek „ihletésé”-re az OKP-ról összeállította a saját monográfiáját, (G. Amendola: *Storia del Partito Comunista Italiano 1921–1943. Editori Riuniti, Roma, 1978.*) amely szintén értékes információkat nyújtott a történészeknek, a szakembereknek és az olvasóknak.

A történetíró politikusi jelentőségéről győz meg Spriánónak minden más munkája is. 1978-ban ugyancsak az Einaudi kiadó válogatott publicisztikai – a párt sajtóban közölt – írásait jelentette meg, amelyek 1954 és 1974 között keletkeztek. A kis kötet címe: „Az olasz forradalomról”, alcíme: „Szocialisták és kommunisták Itália történelmében”. Valamennyi írás az olasz munkásmozgalom 20. századipróblémáival foglalkozik, a munkás két nagy olaszországi áramlatának viszonyával, egymásközti vitáikkal és közös harcuk vonulatával. A kiadási év, az 1978-

as címek összefüggésében az OKP szempontjából, a párt történésze és Központi Bizottság-i tagja részéről akár az apolitikusság vádját is sugallhatná a szerzővel szemben, mert 1978-ban, mint ismeretes, az OKP a történelmi kompromisszum irányvonalát gyakorolta. Ez az irányvonal köztudottan az olasz kommunisták, szocialisták és katolikusok összefogásának már Gramsci, Togliatti által is szorgalmazott gondolatának eredeti, koncepciózus korszerűsítése volt az akkori főtitkár, Enrico Berlinguer részéről, aki kétségtelenül a hangsúlyt a kommunisták és a katolikusok együttműködésére, az OKP és a Keresztény Demokrácia, mint pártok közötti együttműködés lehetőségének keresésére tette. Miközben a berlingueri koncepció számos racionális és helyes elemet tartalmazott, a szocialisták joggal váltak kritikusaivá, mert úgy érezték, hogy a kommunista-kereszténydemokrata megegyezés hátrányokat hoz majd a szocialista párt számára.

E politika csúcspontja éppen 1978 volt, amikor az OKP a kereszténydemokrata pártvezető Aldo Moro elgondolásával létrejövő Andreotti-kormány parlamenti többségéhez valamennyi alkotmányhű, demokratikus párttal együtt támogatólag csatlakozott. Hamarosan kiderült azonban, hogy az adott belső (a Keresztény Demokrácia áramlatainak nagy része, a szocialista párt és más belpolitikai erők nem értettek egyet a történelmi kompromisszum politikai formulájával), és külső feltételek (a NATO-ban, a nyugat-európai politikai integráció intézményeiben, az EGK-ban, az Európai Parlamentben, stb. csak kevésbé értékelték érettnek avagy „szalonképes”-nek az OKP-t a nyugati stílusú demokratikus kormányzáshoz) járhatatlanná tették a történelmi kompromisszumnak a kommunista-kereszténydemokrata összefogás preferenciáján nyugvó útját 1979 után. Újból előtérbe került a kommunista-szocialista párti együttműködés kimunkálásának igénye, és az OKP vezetése erre alapította a demokratikus alternatíva irányvonalát, amely jelenünkig ható érvényességével hivatva lenne a több évtizedes kereszténydemokrata vezetésű politikai rendszer alternatíváját megteremteni.

Spriano és a kommunisták jelentős többsége nem ellenezte a történelmi kompromisszumnak a tervét, meg volt győződve ennek alternatív lehetőségéről, azonban az olasz közélet szocialista komponensének a jelentőségét – éppen a történelmi távlatok nagyívű szemléletének alapján – másoknál kevésbé becsülte alá mind a politikai stratégia, mind a taktika terminusaiban. Az 1978-ban kiadott kötet mindenekelőtt erről nyújt bizonyítékokat. Számos írása – tekintettel a publicisztikára – polémikusan áttekinti az 1. világháború utáni helyzetet, már általunk ehelyütt is érintett, munkásmozgalmi vitáit, és ezek mentén közelít a későbbi periódusokhoz, a jelen kérdéseihöz.

Annak ellenére, hogy ma feltétlenül javultak és javulóban vannak a szocialista-szociáldemokrata-kommunista párbeszéd nemzetközi feltételei – főleg a Szovjetunióban végbemenő változások hatására –, paradox módon Itáliában a szocialista-kommunista kapcsolatokban ezek az új feltételek nem érzékelhetők eléggé. A szocialista párt éppen a szovjet történelmi glasznosztyi fejleményeiből, a sztálini bűnök teljesebb körű ábrázolásából kiindulva az OKP történelmi, leninista identitásának, a Togliatti-féle hagyományoknak az eltörlését kívánna elérni. Követeli magának a livornói szakadásnak, az OKP létrehozásának a politikai re-

vízióját, következésképpen az OKP politikai-ideológiai múltjának felszámolását, szervezeti visszaolvasztását a szocialista pártba, és ami ezzel egyenértékű, Togliatti felelősségének megállapítását a sztálini bűnök terjedésében és az OKP-t, az olasz munkásmozgalmat is juttató mechanizmusainak kiépítésében, a Komininternben és a szovjet-olasz pártkapcsolatokban. Ez a vita mindenképpen a szocialista párt érdekeit helyezi előtérbe, és az olasz munkásmozgalom új, szocialista-szociáldemokrata alapon ellenőrzött hegemóniájának megteremtését célozza, nem a kornkrét történelmi helyzetek analizisén nyugszik.

Az OKP, mint forradalmi munkáspárt 1921-től az olasz történelmi fejlődés menet radikális megváltoztatásáért lépett fel, de ezt mindenkor egy bizonyos reálpolitika keretei között óhajtotta megvalósítani, ami feltételezte partnerek és szövetségesek megnyerését céljai eléréséhez. A szocialista pártból való kilépést, a szakadást, pozíciói világossá tétele érdekében tette, és ez nem a szocialista párttal való szembenállást, hanem a platformok világos elkülönülését, valamint ezzel párhuzamosan az együttműködésnek a konkrét és a haladást szolgáló feltételeit volt hivatott szolgálni. Ma már világos, hogy ezt a folyamatot a konstruktív viták mellett kölcsönös félreértések, tévedések, rossz és céltalan viták is kísérték.

Az OKP természetesen része volt, és része, résztvevője ma is – szervezeti kötöttségek nélkül – a nemzetközi kommunista mozgalomnak, amely a sztálini időkben egyoldalú, csak a vezető párt mindenkori igazát elismerő szervezeti, ideológiai kötelezettségeket és fegyelmet diktált valamennyi kommunista pártnak. Ez a mechanizmus szörnyű kárai ellenére a kommunista pártok fejlődésének, a szocializmus előrejutásának perspektíváját foglalta magába. Togliatti személyét is, az OKP-t is ennek vetette alá; Togliatti hosszú évtizedeken keresztül részben lemondott saját meggyőződéseiről, egyéniségéről, pártjának nemzeti méltóságáról is, hogy átvészelve a sztálini időket, átmentse egy későbbi fázisra azt a hipotézist, hogy a kommunista politikát a Sztálinétól eltérő, más módon is meg lehet valósítani.

Ez a perspektíva közvetlenül a 2. világháború végétől nyílt meg Togliatti és az OKP előtt. Togliatti a hosszú, 17 évi emigráció után, amikor hazatért, a pusztaság hely- és földrajzi tényezők folytán az SZKP-val, Sztálinnal szemben bizonyos önálló mozgástérre tett szert, amit azonnal ki is használt. Ez magyarázza az OKP hallatlan arányú fejlődését, amelynek hagyományairól, a párt önálló nemzeti karakterének megerősödéséről ma lemondani szocialista kérésre ugyanolyan baklövés lenne, mintha az OKP akarná rávenni valami hasonló lépésre a szocialista pártot. Magyar hasonlaltal élve: ha Magyarországon a többpártrendszer megszűnése, s ezen belül, mondjuk, a kommunista és szociáldemokrata párt egyesülése „történelmi baleset” volt, akkor ma ugyanolyan baleset lenne az MSZMP kettéosztása kommunista és szociáldemokrata pártra. Olaszországban a helyzet egészen más, itt nem véletlenül, hanem objektív okok folytán maradt fenn a két, sőt több munkáspárti konstrukció, magáról a többpártrendszerrel nem is beszélve.

Pozsgay Imre a La Republicának adott, 1988. VI. 2-án közölt interjújában használta ezt a kifejezést a többpártrendszerre vonatkoztatva; itt a gondolat a történelmi tendenciák összevetése kedvéért tovább van gondolva. De élhetnénk

egy másik irodalmi példával: Tolnai Gábor, a felszabadult Magyarország első római nagykövete memoárjában – Szóbeli jegyzék, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1978. 468.o. – szerepel egy epizód. Rómából hazajövet 1950-ben Dobi Istvánnál tett látogatásakor, miniszterelnökünk azt kérdezte Tolnaitól, hogy ha „az olasz kommunisták hatalomra kerülnek, Togliatti meg fogja tartani maguk mellett Nenniéket?” A „megtartás”-nak ezernyi módja – többek között a párt(ok) fenntartása is – lehetséges. A letartóztatás, a börtön, a száműzetés, a kivégzés nem tartozik ezek közé. Dobi István kérdésének elhangzásakor a pártgyengülést végrehajtó szociáldemokrata vezetőket, köztük Szakasits Árpádot már letartóztatták.

E fejlődésben az OKP szerepe hallatlanul fontos és kitörölhetetlen, döntően az 1945 utáni tevékenységével szolgált rá erre a minősítésre, s ebben Togliatti szerepe meghatározó volt. Spriano részletesen ismerteti például a Togliatti hazatérésekor kialakult helyzetet és a párt vezetőjének első lépéseit, amelyek akkor és azóta sem szűnő viták tárgyát képezik kommunisták és szocialisták között. Togliatti amint hazaért a nemzeti antifasiszta egységfront lehető legszélesebbre történő nyitására és szervezésére szólította föl a kommunistákat, a szocialistákat és más demokratikus erőket. Ezek körébe ekkor beleértette, az antifasiszta frontba a leghatározottabban be kívánta vonni a monarchistákat is. A monarchistáknak egy széles frontban szervezett kormányon való részvételéről folyó vita 1944 tavaszán paralizálta az antifasiszta erőket, mivel egy részük (a szocialisták is) már előretekintve, a háború utáni időkre gondolt és a monarchia vagy köztársaság dilemma utóbbi alternatíváját vélte veszélyeztetve azzal, ha a monarchistáknak is szerepet osztanak az antifasiszta összefogásban. Togliatti a felszabadított Salernóba költöző második Badaglio-kormányban (1944.IV.22 - 1944.VI.8.) a monarchisták bevonása mellett szavazott. Mindenek előtt álló feladatnak tekintette ugyanis a háború befejezését, míg az államforma kérdésében azt vallotta, hogy népszavazás döntson benne a háború befejezése után. Togliattinak ezt az álláspontját hevesen bírálta Nenni, az „Avanti!”-ban 1944.IV.5-én írt cikkében „Ercoli bombája” címmel. (Idézi Spriano, in *Sulla rivoluzione italiana*, Torino 1978. 144. „Ercoli Togliatti emigrációs fedőneve.”) Nenni bírálata azért sem talált célt – túl azon, hogy szűkítette az antifasiszta egységfrontot, továbbá indokolatlan forradalmi romantikával előrehozott egy irreális szocialista perspektívát – mert nem vette figyelembe a nemzetközi politikai erőviszonyokat, a teheráni és a jaltai megállapodásokat a nagyhatalmak közti befolyásolási zónákról, ezzel összefüggésben a Szovjetunió és szövetségeseinek összehangolt, a háború utánra szóló biztonságpolitikáját. (Spriano értékelése, id. mű. uo.)

A szocialisták később is – az SZKP XX. kongresszusa után folyamatosan – alkalmakat találtak a kommunista politika vélt vagy valós tévedéseinek szóvátételére, és főként Togliatti és az SZKP, a Togliatti-Sztálin viszony olyan mérlegezésére, hogy a tekintélyes olasz kommunista vezetőről bebizonyítsák, egyszerűen Sztálin szolgája, Sztálin elképzeléseinek mechanikus olasz praktizőre lett volna. A történeti irodalomban és Sprianónál is természetesen a szovjet történelem '20-as '30-as éveinek időszaka e kérdések tisztázásához pillanatnyilag távolról sem kimerített forrásokat ad. Spriano párttörténeti munkájának II. kötetében pél-

dául részletesen ismerteti az 1927-es Komintern-vitákat Sztálin és Trockij között a kínai forradalomról, bemutatja azt, hogy Togliatti miként kapcsolódott ezekbe a vitákba. Mind Sztálin, mind Trockij azt kutatták, hogy a kínai forradalom milyen módszerrel vihető sikerre és ezáltal, hogyan nyújthat támogatást a Szovjetunióknak. Trockij meg volt győződve arról, hogy siettetni kell a kínai forradalom előretörését, egyúttal alábecsülte 1927 folyamán a Kuomintanggal való együttműködés kínálkozó lehetőségeit, amely persze átmeneti jelenség volt, de a trockij értelmezésű permanens forradalom feltételei viszont hiányoztak abban a periódusban. Sztálin fokról fokra terjesztette ki érveit, illetve vádjait Trockijjal szemben, abban az ütemben, ahogy a Komintern egy-egy szekcióját, egyes személyeket és csoportokat a vitában fel tudott sorakoztatni. Eleinte kompromisszumokat keresett, és csak később fordult szembe frontálisan az ellenféllel. Togliatti ebben a folyamatban – Spriano oknyomozása szerint – tett bizonyos erőtlen ellenállási kísérleteket, végülis tartván az elszigetelődéstől, hitelt adott Sztálin legsúlyosabb vádjainak, amelyeket azonban politikai ellenfeleivel és nem hazaárulókkal szemben konstruált. Ezért – publikálta Spriano 1970-ben az alábbi sorokat: – „ha az ő (értsd Togliatti) politikai társfelelőssége tagadhatatlan, az elnyomásban való részvétele bármilyen formában tarthatatlannak tűnik – mint nézet” (*P.Spriano: Storia del Partito comunista italiano*, III.vol. Torino, 1970. 180.o.) Ezek a nemzetközi munkásmozgalmi kérdések Spriano egy másik művében („Az európai kommunisták és Sztálin”, Torino 1983.), külön is tárgyalásra kerülnek. Ez a könyv természetesen számos magyar vonatkozást érint, – ugyanígy az „Egy évtized szenvedélyei – 1946-1956” amely közte és Togliatti között 1956-ban, a magyarországi eseményekről való levélváltást is tartalmazza. (Erről módomban volt rövid recenzióban, az *Elmélet és politika* 1987/2. száma közlésében beszámolni, Togliatti levelét is közreadni ezért itt ennek részletezésétől eltekintek, amint szükségszerűen, terjedelmi okok miatt kell tekintenem Spriano gazdag életműve sok más ágától-bogától.)

Visszatérve az olasz kommunisták és szocialisták vitáihoz, meg kell jegyeznem, hogy Togliatti sorsához részben és egyébként nagyon hasonlatos a szocialista vezéré, Nennié is, aki mint Togliatti, nem tudta kivonni magát a sztálini tekintély és a sztálini sikerek hatása alól és politikájának támogatójává vált mind az antifasiszta harcban, mind 1945 és 1953 között. Nenni is, mint annyian, csak a XX. kongresszus fényénél vizsgálták felül Sztálin-képüket.

A Szovjetunióban (és néhány más szocialista országban) gyakorlattá, sőt divattá, publikációs konjunkturává vált glasznoszty az olasz szocialistákban sajátos reflexeket váltott ki. Spriano könyvéről elfeledkezve abba az illúzióba ringatták magukat, hogy Togliattiról elsőnek mondhatnak bírálatokat a sztálini időszakban tanúsított magatartása alapján. Ennek ellentmondanak a tények, és ellentmond az olasz munkásmozgalom 1945 utáni fejlődésének Togliatti nevével szétszakíthatatlanul összefüggő demokratikus hagyománya.

A történelmi tények feltárásával Spriano mérhetetlen szolgálatot tett pártjának, a történelmi objektivitásnak, lehetlenné téve ezzel, hogy a szocialista párt köreiből túlzottan kiélezhessék a Togliatti-vitát. A Szocialista párt jelenlegi fő-

titkára, Bettino Craxi is kénytelen volt csitítani a szenvedélyesebb újságírókat és publicistákat.

Spriano szeretne volna tovább folytatni kutatásait, tovább írni műveit. Az utolsó hírek szerint szovjet archívumokból kapott anyagokat Gramsci börtönből való kiszabadításának kezdeményezéseire vonatkozóan, de ezeknek a dokumentumoknak a feldolgozását már nem végezheti el, a termékeny toll kihullott kezéből.

Pankovits József

E számunk szerzői:

Patrick Bourdalis, Centre de Recherches Historiques (EHESS-CNRS), tanára, Párizs; *Horváth Gyula*, főiskolai tanár, Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Kaposvári Kara; *Incze Miklós*, a történelemtudományok doktora, a Világtörténet főszerkesztője, MTA Történettudományi Intézet; *Kozári Mónika*, a Tudományos Minősítő Bizottság előadója; *Láng Imre*, a történelemtudományok kandidátusa, ny. c. egyetemi docens; *Pankovits József*, MSZMP KP Politikai Főiskola; *Réti György*, a politikai tudományok kandidátusa, a Magyar Külügyi Intézet tudományos főmunkatársa; *H. Szabó Sára*, főiskolai docens, Kaposvári Tanítóképző Főiskola.